

**ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ
СТАРШОКЛАСНИКІВ****Резюме**

У статті актуалізовано проблему психологічної готовності сучасної молоді до лідерства в умовах високої соціальної турбулентності та дії воєнного стану в Україні. Наголошено, що сьогодні суспільство потребує не авторитарних керівників, а емоційно зрілих лідерів, здатних до саморегуляції та емпатійної взаємодії. Метою роботи є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження емоційного інтелекту як фундаментального чинника, що детермінує розвиток лідерських якостей у підлітковому віці.

Емпіричне дослідження реалізовано на базі Дубенського ліцею №1 Рівненської області за участю 40 учнів 9–11 класів. Діагностичний інструментарій включав методики: «Діагностика лідерських здібностей» (Є. Жаріков, Є. Крушельницький), «Діагностика емоційного інтелекту» (Н. Холл) та «Мотивація успіху і боязнь невдачі» (А. Реан).

За результатами дослідження виявлено суттєвий дисонанс між лідерським потенціалом та реальним рівнем розвитку лідерських якостей старшокласників. Встановлено, що 72,5% респондентів володіють достатнім (середнім) рівнем природного лідерського потенціалу, а 45% мають високу мотивацію досягнення успіху. Проте реалізація цього потенціалу блокується низьким рівнем сформованості лідерських навичок (у 60% учнів). Доведено, що ключовою причиною цього розриву є дефіцит емоційного інтелекту: 72,5% вибірки демонструють низький інтегративний показник EQ. Найбільш критичними зонами визначено «керування своїми емоціями» (низький рівень у 80% учнів) та «розпізнавання емоцій інших» (низький рівень у 57,5%).

Зроблено висновок, що низька емоційна компетентність виступає стримуючим фактором, який не дозволяє вмотивованим підліткам трансформувати свій потенціал у реальну лідерську поведінку. Обґрунтовано необхідність впровадження у навчальний процес тренінгових програм, спрямованих першочергово на розвиток навичок емоційної саморегуляції та соціальної перцепції.

Ключові слова: емоційний інтелект, лідерські якості, лідерський потенціал, старшокласники, мотивація успіху, емоційна саморегуляція, психологічна адаптація.

Вступ. Події останніх років - зокрема пандемія та війна - стали каталізаторами соціальної нестабільності, поглибили кризові явища та спричинили розкол у суспільних поглядах. У сучасних умовах суспільству потрібні активні, свідомі й емоційно зрілі люди, які вміють налагоджувати ефективну взаємодію з іншими та приймати обґрунтовані рішення. У такому контексті особливе значення має формування лідерських якостей у старшокласників, адже саме підлітковий вік є періодом становлення соціальної активності, уміння саморегулюватися, відповідальності та емоційної зрілості.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні емоційного інтелекту як чинника розвитку лідерських якостей.

Результати. Емпіричне дослідження проводилося на базі практики Дубенської міської ради Рівненської області Дубенського ліцею №1 серед 9-11 класів. У вибірці брало участь 40 учнів, віком 13-17 років. Першою методикою «Діагностика лідерських здібностей» (Є. Жаріков, Є. Крушельницький), ми досліджували здатність людини бути лідером і отримали наступні результати. Більшість старшокласників характеризуються низьким рівнем вираженості лідерських якостей (60%). Досить значна частка вибірки (32,5%) має середній рівень прояву лідерських якостей, що свідчить про наявність потенціалу для їх розвитку за умови відповідної підтримки. Лише 7,5% школярів виявили високий рівень лідерських якостей, що вказує на обмежену кількість природних лідерів у вибірці. Водночас жоден з респондентів не продемонстрував диктаторського стилю прояву лідерства (0%) (рис.1).

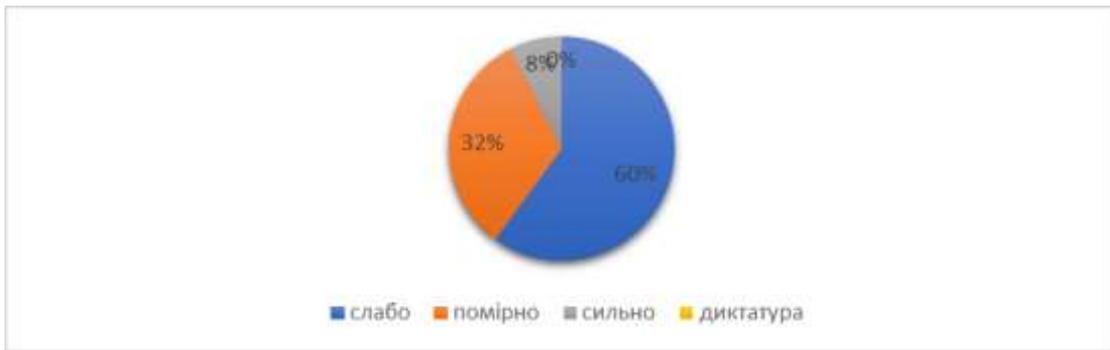

Рисунок 1. Рівні вираженості прояву лідерських якостей серед старшокласників

Для дослідження потенціалу лідера в нашій вибірці ми обрали однойменну методику. Більшість старшокласників (72,5 %) демонструють середній рівень лідерського потенціалу, що свідчить про сформовану базу для подальшого розвитку організаторських і комунікативних умінь.

Водночас 22,5 % учнів демонструють високий рівень потенціалу, що вказує на сформовані задатки до лідерства та здатність брати на себе відповідальність. Для таких людей можна не позичати ініціативність та впевненість в собі. Лише 5 % школярів мають низький рівень потенціалу, що є мінімальним показником. За своєю натурою вони більш схильні брати на себе роль виконавця та підлеглого.

Отже, загальна тенденція свідчить про достатньо високий потенціал лідерства серед старшокласників із домінуванням середнього рівня (рис.2).

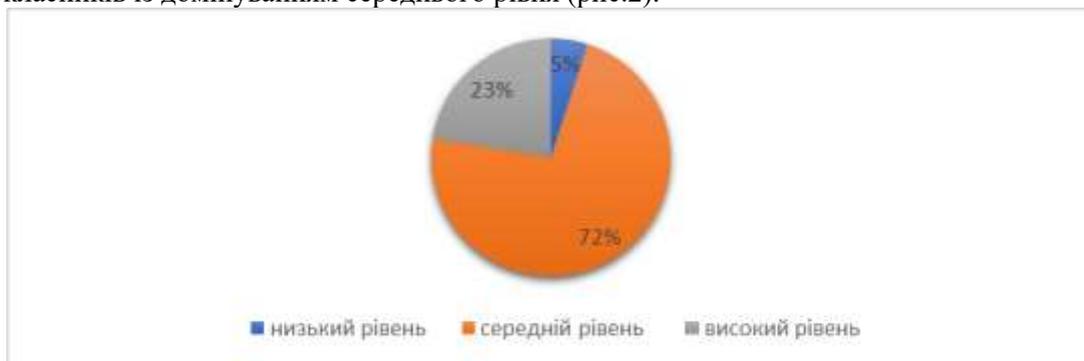

Рисунок 2. Результати вираженості потенціалу лідера серед старшокласників

Наступним етапом є аналіз результатів за третьою методикою - «Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла. Ця методика дає змогу оцінити здатність особистості усвідомлювати власні емоційні стани, розуміти емоційне ставлення до навколишнього світу та ефективно керувати емоційною сферою.

За результатами методики, половина респондентів (50 %) мають середній рівень емоційної обізнаності: вони здатні розпізнавати власні емоції, але не завжди усвідомлюють їхні причини та вплив на поведінку. У 40 % рівень емоційної обізнаності низький, тоді як лише 5 % демонструють високий рівень, що свідчить про обмеженість навичок саморефлексії в більшості учнів. Результати першої шкали подані на круговій діаграмі.

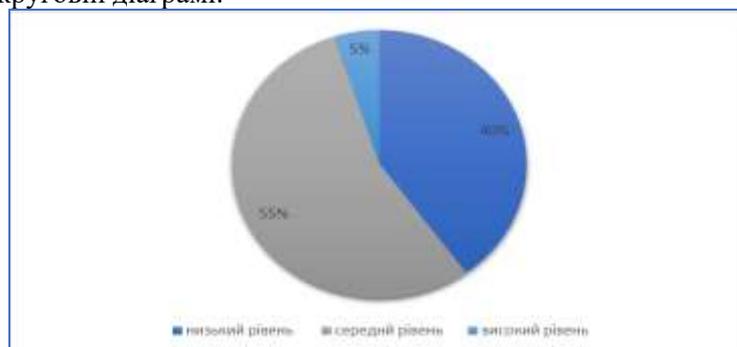

Рисунок 3. Результати по першій шкалі «Емоційна обізнаність».

ПСИХОЛОГІЯ

За другою шкалою «Керувати своїми емоціями», ми виявили, що у 80 % опитаних рівень цієї здатності низький, що вказує на труднощі в регуляції емоційних станів. Лише 15 % демонструють середній рівень, і 5% добре справляються з емоційною саморегуляцією. Це свідчить, що більшість старшокласників ще не вміють ефективно керувати негативними емоціями, такими як злість, тривога чи роздратування, що може впливати на їхню успішність, взаємодію з оточенням та психологічний стан.

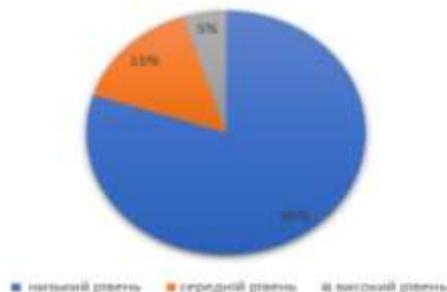

Рисунок 4. Результати по другій шкалі «Керування своїми емоціями»

Аналіз результатів за шкалою «Самотивація» показав, що більшість учнів (47,5 %) мають низький рівень самотивації, що проявляється у труднощах постановки довгострокових цілей, швидкій втраті інтересу до діяльності та залежності від зовнішніх стимулів (оцінок, похвали, заохочень). 45 % респондентів демонструють середній рівень - вони проявляють ініціативність, але у складних або стресових ситуаціях їхня мотивація знижується та потребує додаткової підтримки. Лише 7,5 % учнів мають високий рівень самотивації, здатні самостійно ставити завдання, наполегливо їх виконувати та орієнтуватися як на внутрішні, так і на зовнішні стимули. Результати подані на діаграмі див. рис.5.

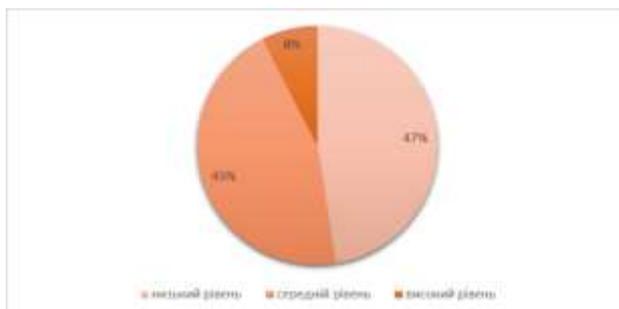

Рисунок 5. Результати по третій шкалі «Самотивація»

Після аналізу четвертої шкали - «Емпатія», ми дізнались, що 52,5% респондентів відзначаються низьким рівнем здатності співпереживати іншим, 40% - середнім, і 7,5 % - високим. Це свідчить, що в більшості старшокласників емпатійність недостатньо сформована, причиною цього може бути те що вони ще перебувають у процесі формування соціально-емоційної зрілості.

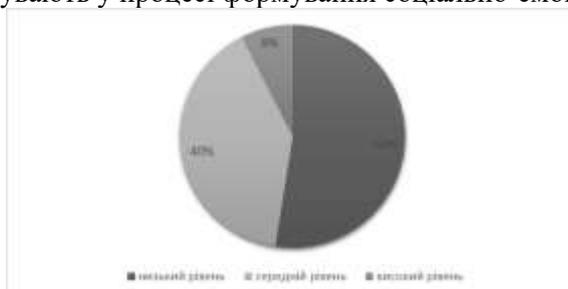

Рисунок 6. Результати по четвертій шкалі «Емпатія»

Наступним кроком ми проводили аналіз по п'ятій шкалі «Розпізнавання емоцій інших людей» і виявили, більшість учнів (57,5 %) мають низький рівень розвитку цієї навички, 40 % - середній, і лише 2,5% - високий. Це вказує на суттєві труднощі у сфері міжособистісного сприйняття та комунікації.

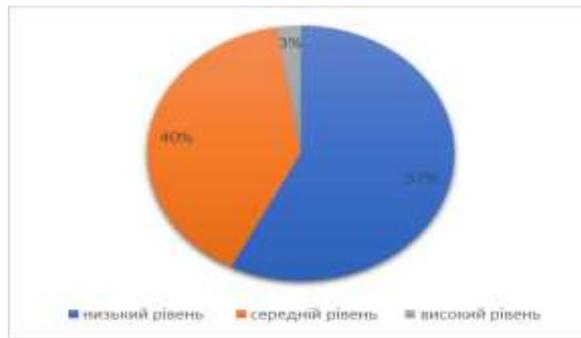

Рисунок 7. Результати по п'ятій шкалі «Розпізнавання емоцій інших людей»

Отже, більшість старшокласників мають низький рівень розвитку емоційного інтелекту, особливо в умінні керувати власними емоціями та розпізнавати емоції інших, що вимагає цілеспрямованого розвитку цих навичок.

Також методика на діагностику «Емоційного інтелекту» (Н. Холл) має шкалу по інтеграційній (сума за всіма шкалами) показник емоційного інтелекту. Результати по даній шкалі показали, що більшість старшокласників (72,5 %) мають низький рівень розвитку цієї якості, що ускладнює усвідомлення власних емоцій, їхню регуляцію та адекватне сприйняття емоцій інших. Третина учнів (27,5 %) продемонструвала середній рівень, що свідчить про базові навички емоційної регуляції та комунікації, проте без достатньої стійкості. Високого рівня не досягнув жоден респондент, що свідчить про відсутність у опитаних повністю сформованих умінь емоційного інтелекту. Результати подані на діаграмі.

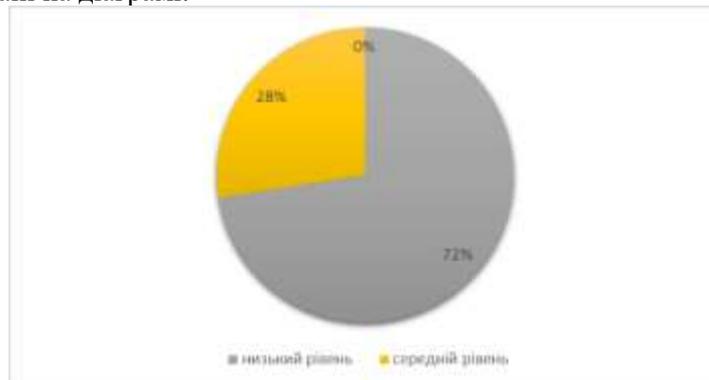

Рисунок 8. Результати по загальній шкалі показника емоційного інтелекту

Дальше перейдемо до аналізу четвертої методики на діагностику «Мотивація успіху і боязнь невдачі» (А. А. Реан). Аналіз показав, що 45 % респондентів мають високий рівень мотивації досягнення успіху: вони активні, ініціативні, впевнені в собі, наполегливі та планують майбутнє на тривалу перспективу, що є позитивним показником. Ще 17,5 % мають мотивацію з тенденцією до розвитку успіху: вони активні та наполегливі, проте у разі невдачі їхня мотивація знижується, а планування майбутнього охоплює коротку перспективу.

25 % вибірки мають невизначену мотивацію, потребують зовнішнього контролю та схильні переоцінювати труднощі. 5 % респондентів прагнуть уникати невдач, ставлять доступні цілі та демонструють невпевненість у собі, а 7,5 % мають виражену мотивацію уникнення невдач: вони малоактивні, безініціативні, не планують майбутнє і можуть відчувати високу ситуативну тривожність.

Загалом переважання мотиву досягнення успіху свідчить про позитивну установку учнів на саморозвиток та створює сприятливі умови для формування лідерських здібностей.

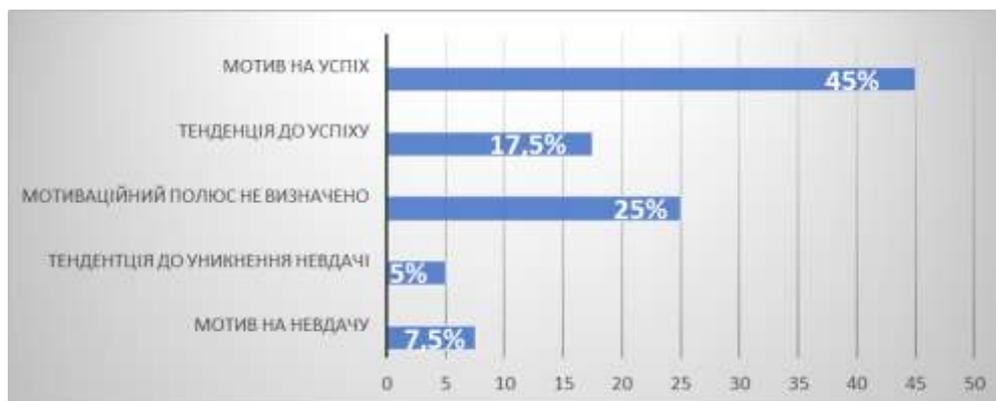

Рисунок 9. Співвідношення мотивів досягнення успіху та уникнення невдач у % за методикою А. Реана

Дискусія. Лідер, за О. М. Кокуном (2012), – це учасник групи, який організовує спільну діяльність, регулює міжособистісні стосунки та користується підтримкою колективу. Д. В. Алфімов (2010) визначає його як особу, здатну формувати нове бачення розв’язання проблем і впливати на інших задля досягнення спільних цілей. Водночас, за Р. Л. Кричевським, основним механізмом впливу лідера є ідентифікація з цінностями групи. Отже, лідерство можна розглядати як процес соціального впливу, що поєднує управління, мотивацію, натхнення та ефективну взаємодію між членами колективу (Bass, 1990; Janinks, 1995; Slyusarenko, 2016).

Американський дослідник Р. Бейлз, автор теорії лідерських ролей, розглядає лідерство як виконання специфічної соціальної ролі. Ф. Фідлер, один із провідних представників цього підходу, стверджував, що результативність лідера визначається відповідністю його стилю конкретним умовам ситуації. Він виділив два ключові стилі лідерства: спрямований на виконання завдань та зорієнтований на міжособистісні відносини (Bass, 1990).

У багатьох дослідженнях зарубіжних психологів існує достатня кількість підходів до розуміння емоційного інтелекту. У роботах Д. Гоулмана, Г. Гарднера, Р. Барона, Дж. Майєра, П. Саловея, Д. Карузо, М. Кетс де Вріса та К. Хорні представлені взаємодоповнюючі рішення практичних та теоретичних проблем емоційного інтелекту (Baron, 2009; Goleman, 2006; Kets de Vries, 2011).

Сучасне розуміння терміна «емоційний інтелект» ґрунтується на теорії «соціального інтелекту», розробленій Е. Торндайком, Дж. Гілфордом та Г. Айзенком. Саме ця концепція стала основою для подальшого формування сучасних поглядів на емоційний інтелект (Makedonska & Makarchuk, 2024).

Д. Гоулман (2006) визначає емоційний інтелект як здатність розпізнавати, розуміти та використовувати власні й чужі емоції для досягнення цілей. Р. Барон (2009), запровадивши поняття EQ (emotional quotient), розглядає його як сукупність когнітивних умінь і навичок, що допомагають людині ефективно діяти в стресових ситуаціях. Водночас Р. Робертс, Дж. Меттуїс і М. Зейднер трактують емоційний інтелект як взаємодію емоційних і когнітивних процесів, де емоції та мислення є результатом обробки інформації (Kets de Vries, 2011; Makedonska & Makarchuk, 2024).

У підлітковому віці емоційна сфера зазнає помітних змін, що сприяє набуттю нового життєвого досвіду та розвитку здатності до адаптації. У цей період підлітки поступово навчаються контролювати свої емоції та поведінку, проте часто ще не володіють достатніми навичками для конструктивного реагування на складні обставини. Для них характерні емоційна нестійкість, суперечливість мотивів, підвищена чутливість і схильність до пригніченого настрою. Часто з’являються відчуття тривоги, невпевненості, нестачі захищеності та емоційного комфорту (Luchupa, 2006, pp. 6–7).

Висновки. Отже, у ході теоретичного дослідження було розкрито поняття «лідерство» «емоційний інтелект» та емпірично дослідили рівні лідерських якостей та емоційного інтелекту серед старшокласників (9-11 кл.) І підсумовуючи результати дослідження, можна констатувати, що лідерські якості старшокласників переважно знаходяться на середньому або низькому рівні, а емоційний інтелект більшості учнів є низьким, що обмежує їхні можливості для ефективного самоуправління, розвитку емпатії та конструктивної взаємодії з оточенням. Водночас позитивним є те, що значна частина учнів орієнтована на досягнення успіху, що створює базу для формування лідерських здібностей за умови підвищення емоційної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алфімов, Д. В. (2010). Зміст феномена «лідерські якості особистості». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 11(64), 44–51.
- Барон, Р. (2009). Емоційний інтелект: опис. *Журнал практичного психолога*, 3, 37–45.
- Гоулман, Д. (2006). *Емоційний інтелект*. [Видавництво не вказано].
- Кетс де Вріс, М. (2011). *Емоційний інтелект*. Альпіна Паблішер.
- Кокун, О. М. (2012). Психологічна структура лідерських якостей майбутнього офіцера. *Вісник Національного університету оборони України*, 4(29), 170–174.
- Лучина, Т. (2006). Формування емоційної культури підлітків. *Шкільний світ*, 43, 6–7.
- Слюсаренко, О. О. (2016). Поняття «лідер» та «лідерство» в сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2(39).
- Bass, B. M. (1990). *Bass & Stogdill's handbook of leadership: Theory, research, and managerial applications*. Free Press.
- Janinks, D. (1995). *On becoming a leader*. Cambridge.

REFERENCES

- Alfimov, D. V. (2010). Zmist fenomena «liderski yakosti osobystosti» [The content of the phenomenon «leadership qualities of the personality»]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 11(64), 44–51.
- Baron, R. (2009). Emotsiinyi intelekt: opys [Emotional intelligence: Description]. *Zhurnal praktychnoho psykholoha*, 3, 37–45.
- Houlman, D. (2006). *Emotsiinyi intelekt* [Emotional intelligence]. [Publisher not specified].
- Kets de Vris, M. (2011). *Emotsiinyi intelekt* [Emotional intelligence]. Alpina Pablisher.
- Kokun, O. M. (2012). Psykholohichna struktura liderskykh yakostei maibutnoho ofitsera [Psychological structure of leadership qualities of a future officer]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 4(29), 170–174.
- Luchyna, T. (2006). Formuvannia emotsiinoi kultury pidlitkiv [Formation of the emotional culture of adolescents]. *Shkilnyi svit*, 43, 6–7.
- Sliusarenko, O. O. (2016). Poniattia «lider» ta «liderstvo» v suchasni naukovi literaturi [The concept of «leader» and «leadership» in modern scientific literature]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna robota»*, 2(39).
- Bass, B. M. (1990). *Bass & Stogdill's handbook of leadership: Theory, research, and managerial applications*. Free Press.
- Janinks, D. (1995). *On becoming a leader*. Cambridge.

L. Khomenko-Semenova, A. Kokarieva, M. Bondar, A. Rozhkivskyi

EMOTIONAL INTELLIGENCE AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF LEADERSHIP QUALITIES IN HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract

The article updates the problem of psychological readiness of modern youth for leadership in conditions of high social turbulence and martial law in Ukraine. It is emphasized that today society requires not authoritarian managers, but emotionally mature leaders capable of self-regulation and empathetic interaction. The aim of the work is the theoretical substantiation and empirical study of emotional intelligence as a fundamental factor determining the development of leadership qualities in adolescence.

The empirical research was implemented at Dubno Lyceum No. 1 in the Rivne region, involving 40 students of grades 9–11. The diagnostic toolkit included the following methods: «Diagnosis of Leadership Abilities» (E. Zharikov, E. Krushelnyskyi), «Diagnosis of Emotional Intelligence» (N. Hall), and «Motivation for Success and Fear of Failure» (A. Rean).

The results of the study revealed a significant dissonance between the leadership potential and the actual level of development of leadership qualities in high school students. It was established that 72.5% of respondents possess a sufficient (medium) level of natural leadership potential, and 45% have high motivation for achieving success. However, the realization of this potential is blocked by a low level of formed leadership skills (in 60% of students). It is proven that the key reason for this gap is a deficit in emotional intelligence: 72.5% of the sample demonstrate a low integrative EQ indicator. The most critical

areas were identified as «managing one's own emotions» (low level in 80% of students) and «recognizing the emotions of others» (low level in 57.5%).

It is concluded that low emotional competence acts as a restraining factor that prevents motivated adolescents from transforming their potential into actual leadership behavior. The necessity of introducing training programs into the educational process, aimed primarily at developing skills of emotional self-regulation and social perception, is substantiated.

Keywords: emotional intelligence, leadership qualities, leadership potential, high school students, motivation for success, emotional self-regulation, psychological adaptation.

УДК 159.922.1

Л. Яковицька, М. Дідух

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В ПІЗНЬОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ТА РАННЬОМУ ДОРΟΣЛОМУ ВІЦІ

Резюме

У статті здійснено теоретичний огляд сучасних підходів до розуміння формування гендерної ідентичності молоді крізь призму взаємодії індивідуальних психологічних процесів і соціальних структурних чинників.

Метою статті є теоретичний аналіз сучасних концепцій формування гендерної ідентичності молоді з урахуванням взаємодії внутрішніх (психологічних, особистісних) та зовнішніх (соціально-економічних, освітніх, сімейних) чинників, а також окреслення потенціалу їх застосування в українському психологічному дискурсі.

Теоретико-методологічну основу статті становить поєднання кількох взаємодоповнювальних підходів. По-перше, символічний інтеракціонізм, який дозволяє розглядати гендерну ідентичність як результат соціальної взаємодії, процесів верифікації та соціального визнання. По-друге, концепція гендерної соціалізації, у межах якої гендерна ідентичність постає як динамічний процес інтеріоризації гендерних норм, ролей і сценаріїв та їх подальшого активного відтворення в соціальному середовищі.

Результати. Американськими науковцями становлено, що доступ до інституційно підтримувальних освітніх та соціальних середовищ (шкіл і університетів з інклюзивними практиками, розвинених форм психологічної підтримки та антидискримінаційних політик) істотно розширює спектр соціально «допустимих» та психологічно прийнятних форм гендерної ідентичності. Результати узгоджуються з вітчизняними концепціями, згідно з якими гендерна ідентичність інтегрує особистісний і соціальний рівні самосвідомості та формується в процесі гендерної соціалізації через присвоєння й активне відтворення соціального досвіду. Показано, що в період молодості та ранньої дорослості структурні можливості середовища відіграють особливо значущу роль, створюючи умови для рефлексії, автентичного самовизначення та соціальної верифікації гендерної ідентичності.

У статті обґрунтовується висновок, що гендерна ідентичність не є виключно внутрішнім психологічним утворенням, а формується в контексті доступу до соціальних ресурсів, інклюзивних практик та підтримувальних середовищ. Підкреслюється значення ранньої дорослості як критичного етапу перегляду та інтеграції гендерних уявлень.

Ключові слова: гендерна ідентичність, гендерна соціалізація, соціально-економічний статус сім'ї, гендерна автентичність, символічний інтеракціонізм.

Вступ. Проблематика формування гендерної ідентичності молоді сьогодні набуває особливої ваги на тлі змін у соціокультурному просторі, трансформацій у сфері сім'ї, освіти та медіа, а також зростання видимості гендерно різноманітних груп. Сучасні теорії розглядають гендер не лише як індивідуальну характеристику, а як результат складної взаємодії «внутрішніх» психічних процесів та «зовнішніх» соціальних структур, зокрема сім'ї, школи, одноліткового середовища, економічних можливостей та культурних сценаріїв. У межах символічного інтеракціонізму та теорій соціальної ідентичності наголос робиться на тому, що гендерні уявлення, самовизначення та самопрезентація